

АКАДЕМИК ЛИЦЕЙ ЎҚУВЧИЛАРИНИНГ ФУҚАРОЛИК ПОЗИЦИЯСИНИ РИВОЖЛАНТИРИШГА ОИД ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАР

Орынбетов Ниетулла Турдымуратович

*Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти, «Миллий
гоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ таълими» кафедраси ўқитувчиси*

*Аннотация: Мақолада жамиятда ўқувчи ёшларнинг фуқаролик
позициясини ривожлантириши устувор вазифа эканлиги бунда айниқса
хориж давлатлари (АҚШ, Фарб) тажрибаларини урганиш, таққослаш
ва уларни таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ эканлиги ҳақида сўз этилади.*

*Калит сўзлар: жамият, фуқаролик позиция, фуқаролик тарбия,
фуқаролик таълим, демократия, фуқаролик фаоллик, қадириятлар,
қонунлар.*

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ПОЗИЦИИ УЧАЩИХСЯ АКАДЕМИЧЕСКОГО ЛИЦЕЯ

Орынбетов Ниетулла Турдымуратович

*преподаватель кафедры «Национальная идея, основы духовности и
правовое воспитание» Нукусского государственного педагогического
института имени Ажинияза*

*Аннотация. В статье отмечается, что развитие гражданской
позиции студенческой молодежи в обществе является приоритетной
задачей, особенно целесообразность изучения, сопоставления и анализа
опыта зарубежных стран (США, Запад).*

*Ключевые слова: общество, гражданская позиция, гражданское
воспитание, гражданское образование, демократия, гражданская
активность, ценности, законы.*

FOREIGN EXPERIENCES ON DEVELOPING THE CIVIL POSITION OF ACADEMIC LYCEUM STUDENTS

Orinbetov Nietulla Turdimuratovich

*teacher of the department «National idea, the foundations of spirituality
and legal education» of the Nukus State Pedagogical Institute named after
Ajiniyaz*

*Annotation. The article notes that the development of the civic position of
student youth in society is a priority, especially the expediency of studying,
comparing and analyzing the experience of foreign countries (USA, West).*

Keywords: society, civic position, civic education, civic upbringing,

democracy, civic activity, values, laws.

Жамият ўзининг тарихий ривожланиш йўли давомида етук фуқаролик позициясига эга бўлган инсонни, яъни давлатни мустаҳкамлашга, жамоа бўлиб яшашда қонун ва қоидаларга амал қилишга, жамиятга фойда келтиришга ва унинг манфаатини ҳимоя қилишга қодир юксак маънавий-ахлоқий фазилатларга эга шахсни шакллантириш тўғрисида қайғуриб келди.

Ўқувчиларининг фуқаролик позициясини ривожлантиришга оид хорижий тажрибаларни ўрганар эканмиз, шуни аниқладикки, фуқаро шахсига қўйиладиган талаблар конкрет-тарихий характерга эга ва ҳар бир давлатнинг ижтимоий тузилиши, ҳукмрон мафкура, диний ва дунёвий эътиқодлар ва таълим-тарбия соҳасининг ривожланганлигига боғлиқ ўзгариб ўтиради. Аммо доимо инсоннинг жамиятга, давлатга, давлат томонидан эълон қилинадиган қадриятларга, манфаатларга ижобий муносабатни шакллантиришни, инсон томонидан ўзининг жамиятдаги ролини англашини ўз ичига олади.

Бугунги кунда сайёрамиздаги аксарият давлатлар фуқаролик жамиятини шакллантириш ва ҳуқуқий демократик давлатни барпо этиш йўлидан бормоқда. Ушбу мақсадга эришиш демократик тамойиллар тизимида яшаш ва фаолият кўрсатишга қодир фуқарони, юксак сиёсий ва ҳуқуқий маданиятга эга, ижтимоий фаолликни ўзи учун хулқ-атвор меъёри деб биладиган инсонни шакллантириш зарур бўлади. Бундай шароитларда ҳар қандай мамлакатнинг ҳаётидаги кўплаб муаммоларнинг ечими ёш авлоднинг фуқаролик позициясининг ривожланганлик даражасига боғлиқ эканлиги аён бўлмоқда.

Хорижий давлатларнинг ёшларда фаол фуқаролик позицияни шакллантириш бўйича тажрибаларини ўрганар эканмиз, аксарият тизимлар ва ёндашувларда ижтимоий фаоллик, фуқаролик ўз-ўзини англаш, фуқаролик фазилатлари каби масалаларга алоҳида эътибор қаратадиган фуқаролик тарбия ҳақида сўз қилинишини таъкидлашимиз мумкин.

Россияликолима А.В. Фахрутдиноватомонидан хориждаги фуқаролик тарбия юзасидан ўтказилган тадқиқотлар АҚШда фуқарошунослик бўйича «Миллий стандартлар»да ва турли хил марказлар томонидан ишлаб чиқилган дастурларда когнитив компонент бешта асосий савол шаклида рўёбга чиқарилганини кўрсатади. Айнан:

- 1) Фуқаролик ҳаёт, сиёсат, давлат нима?
- 2) Американи сиёсий тизими асослари қандай?

3) Конституцияга мувофиқ ўрнатилган ҳукумат америка демократияси мақсадларини, қадриятларини, тамойилларини амалга оширмоқда?

4) Қурама Штатларнинг бошқа миллатлар билан ўзаро муносабатлари қандай, уларнинг дунё ишларидаги иштироки қандай?

5) Америка фуқароларининг демократияни қўллаб-қувватлаш ва ривожлантиришдаги роли қандай? [1].

АҚШ хукмрон доиралари ва педагоглари (Б.Блум, Р.Гарнье, Б.Скиннер, Ч.Мерриам, С.Ханн) фуқаролик тарбияни «американча ҳаёт тарзи»га содиқ бўлган жамиятнинг ижтимоий масъул, сиёсий холис аъзосини шакллантириш деб қарайди. «Америка-2000» президент актида (1994) таълимни модернизациялашнинг миллий мўлжаллари орасида «масъулиятли фуқарони тарбиялаш» белгилаб қўйилган [2]. Фуқаролик тарбия шахс ва давлат. хусусий ва оммавий манфаатлар ўртасидаги боғловчи кўприк ва воситачи, мафкуравий конструкт сифатида баҳоланади. Фуқаролик тарбияда черков, оила, жамоа, ихтиёрий бирлашмалар алоҳида аҳамият касб этиши таъкидланади.

АҚШ фуқаролик тарбия концепцияларида мактаблар «демократия лабораториялари» деган тезис устувордир. Фуқаролик тарбия ўқувчиларда ижтимоий қадриятларга дахлдорликни, сиёсий диалог олиб бориш кўникмаларини шакллантириши зарур. Бундай тарбия мазмунини ўз юртининг тақдири, миллатнинг фаровонлиги, сиёсий режимнинг барқарорлигини таъминлаш учун ижтимоий масъулиятни шакллантириш ташкил этади. Фуқаролик тарбия ўқувчиларнинг ижтимоий тажрибасига асосланган ва шахсий фуқаролик масъулиятни тарбиялашга йўналтирилган ўқув-тарбия жараёни сифатида талқин қилинади.

Фуқаролик тарбиянинг мақсади, вазифалари, мазмуни федерал ўқув дастурида (Formal Instruction in Civis and Government) ва фуқарошунослик бўйича миллий стандартларда (1994). Стандартларда бир неча асосий мавзулар белгиланган: давлат тузилиши, конституционализм асослари, ташқи дунё билан алоқалар, демократик жамиятда фуқароларнинг роли. Стандартлар муайян фуқаровийлик компетенцияларини эгаллашни кўзда тутди. Ёш америкаликлар давлат тузилиши асосларини, ҳуқуқлар тўғрисида Билльни билишлари лозим. Улар танқидий сиёсий тафаккур малакаларини эгаллашлари керак: давлат рамзларини ажратиб билиш, ижтимоий воқеаларни баҳолаш, ҳокимият тармоқлари фаолиятини таҳлил қилиш ва ҳ.к. Дастурлар масъулиятли фуқаролик ҳуқ-атвор моделини таклиф этади. Бошланғич мактабда ўқувчилар оила, мактаб синфи, штат, давлат, дунё ҳамжамияти каби тушунчалар тўғрисида тасаввурга эга бўлади. Кичик ўрта мактабда АҚШнинг жаҳон тарихида тутган ўрнини ўрганишади. Катта ўрта мактабда эса – штатлар ҳокимиятлари ва федерал ҳукумат фаолиятини. Алоҳида штатларда стандартлардан ташқари фуқаролик тарбиянинг бошқа курслари ҳам

жорий этилган, масалан «Фуқаро ва Конституция», «Фуқаро лойиҳаси», «Сенинг маош оладиган фуқаро сифатидаги ролинг», Фуқаролик ҳуқуқлар ва масъулият» ва ҳ.к.

Фуқарошуносликни ўрганишда АҚШнинг ижтимоий ва сиёсий ҳаётини ақс эттирадиган кўпгина дидактик материаллар фойдаланилади, масалан: «Қонун ва америка жамияти» (9-11 синфлар учун), «Олий суднинг машҳур жараёнлари» (7-8 синфлар учун), «Конституциянинг муҳим моддалари» (11-синф учун), «Демократия асослари» (12-синф учун), фуқарошунослик бўйича дарсликлар (Civics) ва бошқалар. Фуқарошунослик бўйича машғулотларда маъруза, баҳс-мунозара, экспертларнинг мастер-класслари, тақдимотлар, давлат идоралари ва жамоатчилик ташкилотларига экскурсиялар, видеофильмларни томоша қилиш ва бошқа методлар кенг фойдаланилади.

Ўқувчиларнинг ўз-ўзини бошқариши муносиб фуқароларни тарбиялашнинг самарали усулларининг бири деб эътироф этилади. У сайланадиган органлар ва шахслар тизими орқали юқори синф ўқувчиларининг фуқаролик фаолиятини фаоллаштиришга имконият беради. Фуқаролик тарбия амалиётида норасмий дастурларга (informal instruction) «Хизмат орқали таълим» (Service Learning), скаутлар ҳаракати, бошланғич ҳарбий тайёргарлик (Junior Reserve Officers Training Course) ва ҳ.к. алоҳида роль ажратилган. Фуқаролик тарбияда «АҚШда болаларнинг овоз бериши» (Kids Voting USA), «Ёш христианлар ассоциацияси», ота-оналар қўмиталари (Parent-teacher Association) каби жамоатчилик ташкилотлари иштирок этади.

Канадада фуқаролик билимлар ўз ичига 4 та йўналишдаги ахборотларни қамраб олади:

1) сиёсий ва институционал тизимларнинг тузилиши ва амал қилиш тамойиллари, фуқаролик жамияти асоси бўлган демократик ғояларни ифодаловчи ҳужжатлар мазмунига оид билимлар;

2) фуқароларнинг ўзларини Канада аҳолиси сифатида идентификациялаши ва Канада жамиятида мультикультурализмнинг ролини аниқлаш;

3) жамиятнинг тузилиши тўғрисида ижтимоий-сиёсий билимлар, жумладан касбий тайёргарлик, солиқлар тизими, давлатнинг ижтимоий ва институционал тизими билан боғлиқ иқтисодий билимлар;

4) маданий ва тарихий меросни билиш, фуқароларнинг умумий ривожланиши.

Канаданинг ақсарият штатларида «Жамиятни ўрганиш» (Social Studies (SS)) фани ўқитилади. Ўқув фани сифатида у фуқаролик билимларни, малакаларни етказиб бериши, фуқаролик кадрларнинг ва фаол фуқаролик позициянинг ривожланишига таъсир ўтказиши

керак. Ушбу фан бўйича стандартларни белгилашда Атлантик Канада Ижтимоий фанлар Фондининг ўқув дастурларини ишлаб чиқиш учун Рамкаси (frame) ёрдам беради. «Жамиятни ўрганиш» (Social Studies (SS)) фани бўйича самарали ўқув режалари ва дастурлари, уларнинг муаллифларининг фикрича, эркинлик, тенглик, инсон кадр-қиммати, одил судлов, ҳуқуқий меъёрлар ва фуқаролик ҳуқуқ ва эркинликлар каби демократик тамойилларни мужассамлаштириши лозим. «Жамиятни ўрганиш» фани дастури ўқувчилар шахсининг шаклланиши контекстида фуқаролик билимлар ва малакаларни босқичма-босқич такомиллаштириб боришни ва бунинг негизида глобаллашув шароитида Канаданинг фаол фуқароларини тарбиялашни кўзда тутати [3].

Ғарбий Европада фуқаролик тарбияга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Европанинг аксарият давлатларида фуқаролик таълим демократик жараёнлар билан чамбарчас боғлиқликда қаралмоқда. Демократик фуқаровийликни тарбиялаш (Education for democratic citizenship) – бу аҳолида жамиятдаги кадрлар устуворликларининг хилма-хиллигига лоял муносабатни, ижтимоий масъулият ва фаол фуқаролик позицияни, ўз демократик ҳуқуқларини тушунишни, уларни амалга ошириш ва ҳимоя қилишни шакллантиришга қаратилган таълимнинг турли шакллари (тренинглари ўтказиш, ахборот тарқатиш, амалий фаолиятни ташкил этиш) [4].

Таълим тадқиқотлари миллий жамғармасининг (Буюк Британия) узок муддатли лойиҳаларидан бири раҳбари Дэвид Керрнинг (David Kerr) сўзларига кўра, Европада фуқаролик таълимига қизиқишнинг ортиши демократиянинг тақчиллиги, социалистик режимларнинг кулаши, экстремизмнинг кучайиши, мултикультурализм ва хавфсизлик ўртасидаги қарама-қаршилик, иқтисодий таназзул ва одамлар миграция суръатларининг ошиши, Европа Иттифоқининг кенгайиши, шунингдек алоқа ва ижтимоий тармоқларнинг яратилишидаги инқилоб каби турли хил омиллар билан боғлиқ [5].

Карлхайнц Дюэрр (Dr.Karlheinz Duerr), ўз навбатида, фуқаролик таълимнинг тобора фаол оммалаштирилишининг ва шуҳрат қозониши сабаблари сифатида қуйидаги жараёнларни кўрсатади: Европалашув ва глобаллашув жараёнлари, миллий давлатларнинг емирилиши, ахборот жамиятига ўтиш, жадал технологик (шу жумладан, оммавий ахборот воситалари) ва чуқур ижтимоий ўзгаришлар, меҳнат бозори инқирози, сиёсий ўзаро боғлиқликларнинг кучайиши, узок муддатли (узлуксиз) таълим концепциясини, билимга зарар етказадиган ўйин-кулгига бўлган иштиёқ [6].

XXI аср бошларида Европа Кенгаши томонидан инсон ҳуқуқлари соҳасида демократик фуқаровийлик ва инсон ҳуқуқлари бўйича таълимнинг кенг кўламли дастурнинг ишга туширилиши (Education for

democratic citizenship and Human Rights) муаммоларнинг муҳимлигини англаш кўрсаткичидир. Европа Кенгашининг раҳбарий органлари томонидан бир қатор ҳужжатлар қабул қилинади, уларнинг сирасидаги энг муҳимлари: Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълим бўйича тавсиялар (№ 1346, 1997 й.), Шахсий масъулиятни шакллантириш бўйича тавсиялар (№ 1401, 1999 й.), Тавсиялар «Европа 2000 - ёшлар иштироки: фуқаролар сифатида ёшларнинг роли» (№59, 1999 й.), Катталар мактабларида таълим тўғрисидаги резолюция (№1193, 1999 й.), Демократик фуқаровийликни тарбиялаш бўйича Европа Кенгаши Вазирлар қўмитасининг тавсиялари (№ 12, 2002 й.), Европа таълим вазирларининг янги Европа контекстида интеллектуал таълим тўғрисидаги декларацияси (2003-йил), Ўқитувчилар таълими орқали демократия ва инсон ҳуқуқлари маданиятини ривожлантириш бўйича тавсиялар (№ 1849, 2008 й.) ва бошқалар [7].

Россиялик олим А.Б.Сусловнинг таъкидлашича, сўнгги ўттиз йилликда фуқароликийликнинг Европа концепцияси ўзгаришларга дуч келди, бу ҳеч бўлмаганда асосий тушунчаларни янгилаши орқали баҳоланиши мумкин (жадвал).

Фуқароликийликнинг Европа концепцияларининг асосий тушунчалари

Дастлабки вариант: Фуқаролик таълими концепцияси (Civics education)	Янги вариант: Фуқаролик таълими концепцияси (Citizenship education)
Чегаралар ичида аниқлик.	Кенглик
Шахсий мақом мақсад сифатида	Фуқаролик фаоллик
Пассив амалиётлар	Фаол амалиётлар
Ҳукумат (Government)	Бошқариш (Governance)
Вакиллик демократияси	Иштирокчи демократия
Фуқаролик жамияти	Фуқаролар жамияти

Агар фуқаролик таълими (Civics education) жамиятшунослик таълими сифатида талқин етилса, яъни, тарих, сиёсатшунослик, ҳуқуқшунослик ва ҳ.к. соҳаларида билим бериш, фуқароликийлик соҳасидаги таълим (Citizenship education) деганда эса фуқаролик фазилатларини шакллантириш тушунилади.

Адабиётлар рўйхати

1. Фахрутдинова А.В. Общее и особенное в подходах к гражданскому воспитанию в США, Канаде, Австралии и Великобритании// Образование

и саморазвитие. 2011. №4. С.216

2. Қаранг: Goals 2000: Educate America Act [Электронный ресурс].- URL: <https://www2.ed.gov/legislation/GOALS2000/TheAct/index.html>

3. Фахрутдинова А.В. Проблема стандартизации и дифференциации гражданского воспитания в англосаксонских странах на рубеже хх – ххi веков // Современные проблемы науки и образования. – 2012. –№1.; URL: <https://science-education.ru/ru/article/view?id=5340> (дата обращения: 26.12.2021).

4. What is Education for Democratik Citizenship and Human Rights? Европа Кенгашининг расмий сайти. [Электрон ресурс]. URL: https://www.coe.int/t/tg4/education/edc/1_What_is_EDC_HRE/What_%20is_EDC_en.asp.

5. Kerr D. Education for Active Citizenship // Образовательный сайт «education2010.be». [Электрон. ресурс]. URL: http://www.education2010.be/wp-content/uploads/David-Kerr_Education-for-Active-Citizenship-Definitions-Developments-and.pdf.

6. Duerr K. Concepts of Citizenship Education in // Официальный сайт университета Биелефелда (Bielefeld University) Europe. [Электрон. ресурс]. URL: http://www.uni-bielefeld.de/soz/ag/hedtke/pdf/Concepts-of-CE-in-Europe_Karlheinz-Duerr.pdf.

7. Recommendation 1346 (1997) on human rights education; Recommendation 1401 (1999) on Education in the responsibilities of the individual; Recommendation 59 (1999) 1 on «Europe 2000 – Youth participation: the role of young people as citizens»; Resolution 1193 (1999) on Second-chance schools – or how to combat unemployment and exclusion by means of education and training; Recommendation (2002) 12 of the Committee of Ministers to member states on education for democratic citizenship; Declaration by the European Ministers of Education on intercultural education in the new European context (2003); Recommendation 1849 (2008) For the promotion of a culture of democracy and human rights through teacher education: официальный сайт Совета Европы [Электрон. ресурс]. URL: <http://www.coe.int>.